

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Комарчук О.О.

Історичні та психологічні передумови виникнення гібридних війн

У статті досліджується історична хронологія модернізації збройних конфліктів на фоні геополітичного протистояння між найвпливовішими країнами світу. Висвітлено основні передумови та характер ведення «гібридних війн» як однієї з найбільших загроз сучасності. Проведено аналіз використання сторонами агресії технологій маніпулювання суспільною свідомістю із залученням засобів масової комунікації.

Ключові слова: гібридна агресія, суспільна свідомість, маніпулювання, засоби масової комунікації, війна, геополітичний простір, право.

В статье исследуется историческая хронология модернизации вооруженных конфликтов на фоне геополитического противостояния между самыми влиятельными странами мира. Освещены основные предпосылки и характер ведения «гибридных войн» как одной из величайших угроз

современности. Проведен анализ использования сторонами агрессии технологий манипулирования общественным сознанием с помощью средств массовой коммуникации.

Ключевые слова: гибридная агрессия, общественное сознание, манипулирование, средства массовой коммуникации, война, геополитическое пространство, право.

This article examines the historical chronology of the modernization of the armed conflict on the background of geopolitical confrontation between the most powerful countries in the world. Basic preconditions and the nature of "hybrid wars" one of the greatest threats of our time. The analysis of the use of aggression by the parties of technologies to manipulate public consciousness by means of mass communication.

Key words: hybrid aggression, social consciousness, manipulation, mass communication, war, geopolitical space, law.

УДК 324 (477)

Комарчук О.О.,
аспірант кафедри політології
Миколаївського національного
університету імені В.О. Сухомлинського

Війна як суспільно-політичне явище має нескінченний характер. Разом із розвитком і технологізацією основних сфер життєдіяльності суспільства у світі війна прогресує та модернізується залежно від потреб і реалій геополітичної сучасності. З урахуванням цього факту в збройних конфліктах сьогодення водночас із «військовим фронтом» активно використовується «інформаційний фронт», що суттєво відображається на думках, переконаннях і діях населення як країн-учасників конфлікту, так і всього світу. Успішність застосування «інформаційного фронту» зумовлена використанням різноманітних технологій маніпуляції свідомістю суспільства.

Мета статті полягає в комплексному розгляді історичних передумов виникнення «гібридних війн» і причин успішності їх ведення; вивченні особливостей свідомості людини та населення загалом; використанні в рамках інформаційного фронту завдяки засобам масової комунікації маніпулятивних технологій, їх основних прийомів і методів.

Дослідженням маніпулятивних технологій і «гібридних війн» присвячена значна кількість наукових робіт як зарубіжних (Г. Шиллер, Г. Лебон, С. Кара-Мурза, А. Цуладзе, О. Шосторма), так і вітчизняних науковців (Є. Магда, В. Іванов, О. Юр'єва, О. Шерман, Е. Доценко, М. Бітянова, П. Таранов, І. Дзялошинський, В. Амелін та ін.). Вони вивчають проблему маніпуляції суспільною думкою завдяки засобам масової інформації.

Міжнародно-правової бази сьогодення недостатньо для врегулювання міждержавних кон-

фліктів мирним шляхом. Геополітична боротьба світових лідерів залучає на сторону конфлікту все більше учасників серед нейтральних країн, розширюючи сфери свого впливу, використовуючи населення останньої для задоволення певних цілей. Значну перевагу й досягнення мети в конфлікті досягає саме та сторона, яка в певному обсягу й у необхідній послідовності застосовує маніпулятивні технології масовою свідомістю, використовуючи при цьому засоби масової інформації. Протистояти агресору можливо лише за умови чітких послідовних дій не тільки на військовому, а й на інформаційному фронтах.

Незважаючи на те що суспільство є формою об'єднання людей зі спільними інтересами, цінностями та цілями, його існування складно уявити в постійно мирному руслі без виникнення конфліктних ситуацій. Зумовлено це насамперед тим, що в будь-якому випадку в процесі соціальної взаємодії серед груп суспільства в поглядах, інтересах і цілях завжди виникають розбіжності. Ці розбіжності переростають у суперечності, часто призводять до зіткнення із застосуванням силового протистояння.

Загалом історія людської цивілізації вказує на постійне виникнення різного роду конфліктів. Деякі конфлікти відбувались безпосередньо між окремими людьми або втягували великі чи малі соціальні групи, інші взагалі охоплювали континенти з десятками країн і народів. Із давніх часів люди намагаються переважно мирним шляхом вирішити

суперечності, що виникають, і створити безконфліктне суспільство.

Наприклад, подібні цілі суспільства знайшли своє вираження в одній із теорій виникнення держави, зокрема в «договірній концепції», представниками якої є Епікур, Г. Гроцій, Т. Гоббс, Д. Локк, Ж. Руссо та ін. [2].

Але виникнення держави і створення правової системи в суспільстві лише винайшли методи врегулювання конфліктних ситуацій шляхом використання механізму управління та примусу, саму суть конфлікту знищено не було. Тому під впливом цивілізації конфлікти не втратили актуальності, а, навпаки, видозмінились, виникли нові, більш масштабного характеру, отримали інше забарвлення, продовжили своє існування та вираження в суспільстві.

Державі нічого не залишилось, як лише завдяки правовій системі виконувати функції арбітра у вирішенні тієї чи іншої конфліктної ситуації з метою недопущення хаосу. Але навіть на державному рівні не завжди вдається врегулювати конфліктні ситуації мирним шляхом, тому виникає необхідність у легітимізації застосування зброї в окремих випадках для захисту державних (суспільних) інтересів. Період легітимізації збройного конфлікту називається «війна», суб'єктом ведення якої є виключно держава [1, с. 287].

Сьогодні конфлікти є повсякденною реальністю. Внутрішньополітична боротьба в державі та зовнішня агресивна політика між державами є одним із основних факторів виникнення «війн» як суспільно-політичного явища та різновиду конфліктів.

У науці існує декілька основних класифікованих теорій виникнення та необхідності існування війни як суспільно-політичного явища, а саме: психологічні теорії, еволюційні теорії, соціологічні теорії, демографічні теорії, раціоналістичні, економічні тощо. Усі вони певним чином доповнюють і пояснюють основні причини виникнення, існування, ведення такого явища, як війна [1, с. 302].

Одна з основних цілей війни є особисте виживання або знищення противника. Як правило, війна слугує засобом нав'язування опоненту своєї волі. Тобто, один із суб'єктів політики намагається за допомогою сили змінити поведінку іншого, змусити його відмовитись від своєї свободи, ідеології, ресурсів, території, прав на власність тощо. Основним засобом досягнення цілей війни є організована озброєна боротьба як вирішальний засіб, а також економічні, дипломатичні, ідеологічні, інформаційні та ін. засоби боротьби.

Формулювання військового теоретика К. Клаузевіца про те, що «війна є не тільки політичний акт, а й справжнім знаряддям політики, продовження політичних відносин іншими, насильницькими засобами», надає чітке уявлення про основну з

причин існування такого явища. А враховуючи існування економіки підконтрольної державі, реалії геополітичної боротьби між найвпливовішими суб'єктами, якими в різні часи виступали різні країни світу (США, Англія, Японія, Німеччина, Росія тощо), збройні конфлікти як засіб вирішення найбільш спірних і загострених питань у цій боротьбі є досить необхідними. Підтвердженням цьому є кількість пережитих за минуле століття людством збройних конфліктів з неймовірно страшними наслідками. Наприклад, за деякими дослідженнями, після 1945 року на планеті вдалось зберегти «мирними» лише 26 днів [1].

Загалом процес протиборства великих країн за контроль над важливими ресурсами має нескінченний характер. І проблема полягає в тому, що жодній країні неможливо залишатись за межами цієї боротьби. Якщо не бути суб'єктом, неодмінно доведеться стати об'єктом протистояння. При цьому більш впливові залучають або використовують у своїх цілях менш впливових суб'єктів з усіма подальшими наслідками для останніх. Найяскравішим прикладом цього стали Перша та Друга світові війни, в яких задля переділу сфер впливу між могутніми на той час державами була залучена більша частина країн Земної кулі [4, с. 12].

На жаль, війна будь-якого характеру завжди тягне за собою негативні наслідки (загибель людей, голод, гуманітарна катастрофа, епідемії). Останні декілька століть число загиблих людей у результаті військових дій на планеті суттєво збільшується. Найкровопролитніші війни ХХ ст. позбавили життя майже 70 млн. людей. Жоден із позитивних аспектів війни не стане на противагу цьому фактові.

Тому після закінчення Другої світової війни, міжнародне співтовариство задля зменшення ризиків виникнення подібного виду конфліктів було змушено розглянути та внести певні зміни правового регулювання збройних конфліктів.

Модернізація й доповнення правової системи на міжнародному рівні («права Гааги» (права війни) та «права Женеві» (права миру)) врегулювало порядок ведення збройних конфліктів, але не виключило можливості їх ведення взагалі. Зумовлено це тим, що вирішити й усунути основні причини військових конфліктів неможливо. Тобто, цивілізаційне співіснування людей потребує відповідних ресурсів, за які саме й відбувається нескінченний процес протистояння між країнами на світовому просторі [3].

Поява в середині ХХ ст. у Сполучених Штатах Америки та СРСР ядерної зброї перевела загрозу збройних конфліктів на новий рівень. Можливість катастрофічних наслідків як серед людського ресурсу, так і для планети загалом змусили провідні країни відмовитись від вирішення питань міжнародного характеру за допомогою масштабного збройного протистояння.

Основне зусилля США та СРСР було сконцентровано на домінуванні в політичній сфері. Тому основною зброєю з обох боків виступала безпосередньо ідеологія (капіталістична на заході й комуністична на сході). Відповідно, кожна зі сторін створювали свої сфери впливу, закріпивши їх військово-політичними блоками, такими як НАТО і ОВД [5].

Разом з ідеологічним протистоянням «холодна війна» супроводжувалась перегонами в розробці звичайної та ядерної зброї.

Поступово на хід «холодної війни» також почали впливати провідні країни світу, які на озброєнні мали ядерну зброю (Великобританія, Франція, КНР), приєднуючись до основних блоків протистояння.

Саме під час ведення «холодної війни», враховуючи те, що пряме збройне зіткнення між двома блоками є досить ризикованим і невігідним, формувалась нова стратегія розширення геополітичного впливу із залученням на свою сторону як можна більше учасників серед нейтральних країн або країн, які входять до ворожої сторони.

Тому, незважаючи на те що Сполучені Штати й СРСР не вступали офіційно в безпосереднє військове протистояння, їх суперництво за вплив призводило до спалахів локальних військових конфліктів у різних частинах світу, які проходили як опосередкована війна між двома наддержавами, завданням яких було послаблення противника в окремому регіоні, встановлення там своїх позицій і територіального розширення впливу на геополітичному просторі (конфлікти в Кореї 1950–1953 рр., Афганістані 1979–1989 рр., Арабо-Ізраїльський конфлікт тощо).

Також «холодна війна» безпосередньо проходила в інформаційному просторі. Разом із розвитком комунікативних технологій обидва блоки активно використовували ідеологічні апарати задля політичної дестабілізації один одного.

У результаті підривного впливу зовнішніх і внутрішніх факторів у середині 80-х рр. минулого століття Радянський Союз опинився в умовах глибокої економічної та політичної кризи. За активної підтримки противників «комунізму» в 1991 р. в результаті державного перевороту, усунення від влади правлячої еліти Радянський Союз було розділено. На політичній карті пострадянського простору з'явилися суверенні демократичні держави, які також поступово почали становлення як самостійні суб'єкти на теренах геополітичного простору.

Сполучені Штати Америки досягли певних політичних та економічних цілей, при цьому залишившись єдиною наддержавою у світі. Російська Федерація втратила політичну та економічну домінацію над країнами колишнього СРСР, була усунена як ворог у так званій «холодній війні».

Сьогодні серед політологів усе-таки існує думка, що знищення комуністичного режиму не призвело

до повного завершення «холодної війни». Російська Федерація, незважаючи на капіталістичний вектор свого розвитку, не перестала становити загрозу для США, ЄС та інших провідних країн світу.

Отже, розпад СРСР і перемога капіталістичної сторони в «холодній війні» не тільки не поставили крапку в напружених міжнародних відносинах між Росією та США, а, навпаки, підштовхнули обидві сторони до розробки новітньої стратегії ведення боротьби.

Обмеження на міжнародно-правовому рівні в питанні збройних конфліктів, розвиток і розповсюдження засобів масової комунікації, підвищення їх безпосередньої ролі в життєдіяльності людей, розробки новітніх технологій змусили військово керівництво провідних країн світу створити новітню тактику ведення збройних конфліктів. Тому вже в кінці ХХ ст. людство зустрілось із досить новими, модернізованими збройними конфліктами, які отримали неофіційну назву «гібридні війни» [6, с. 146].

Можна сказати, що розроблена стратегія гібридної війни, об'єднуюча в собі «холодну війну», «звичайну війну», «малу війну» та «кібервійну», в геополітичних реаліях протистояння повністю себе виправдовує [1, с. 387].

Країни-агресори повною мірою використовують недосконалість чинної міжнародної нормативно-правової бази для послаблення і знищення противника. Основа стратегії гібридної війни направлена на виснаження країни-жертви шляхом наведення хаосу в адміністративно-політичному управлінні, економіці, культурно-світоглядній сфері та сфері військової безпеки. Задля виконання поставлених завдань на різних етапах ведення гібридної агресії можуть використовуватись військові нерегулярні формування, сили спецоперацій, військовослужбовці армії агресора без розпізнавальних знаків і маскуванням під місцеві так звані ополченські формування.

Гібридна агресія, як це може здаватись на перший погляд, не має спонтанного характеру. Використанню всього потенціалу такої війни передують чітко спланована підготовка і створення підґрунтя для її ведення. На такого роду підготування можуть піти десятки років. Зумовлено це передусім тим, що основними силами в гібридній війні є саме населення країни-мішені. Тобто, агресор, використовуючи наявні або створюючи нові суперечності в суспільстві, ворожо налаштовує один до одного як окремих людей, так і групи населення загалом, у результаті чого після певних подій відбуваються зіткнення між такими групами в суспільстві, які отримують безпосередню збройну та економічну підтримку від керівництва агресора.

Одним словом, сучасна війна ведеться насамперед за почуття, світогляд і переконання людей, котрі проживають на території країни-мішені. Чим

більша кількість підтримує ті чи інші ідеї, тим у результаті більша кількість буде залучена на певну сторону до збройних формувань.

Саме використання з обох боків протистояння громадян країни-об'єкта агресії надає можливість таємно без оголошення військових дій, атакувати і знищувати структури державного управління, економіку, культурну сферу, сили правопорядку та регулярну армію з метою досягнення певних політичних цілей [9].

Однією з найголовніших ознак гібридних війн є те, що країна-мішень, її територія й адміністративний устрій виступають лише як інструмент протиборства між наддержавами. Тому в сьогоденні гібридних війнах роль військових аспектів переходить на другий план. Задля успішності ведення війни за думки населення насамперед використовується інформаційний фронт, який супроводжує гібриду агресію від початку до самого закінчення її реалізації. Також використання інформаційного ресурсу розповсюджується не тільки на населення окупованих територій країни-мішені, а й на населення самої країни-агресора та населення інших країн світової спільноти. Це зумовлюється тим, що факт ведення гібридної війни щодо іншої держави потрібно висвітлити в такому руслі, щоб не тільки виправдати характер дій однієї зі сторін, а й узагалі звинуватити противника у веденні агресії. Тобто, основним завданням гібридних війн є дестабілізація країни-мішені завдяки його ж населенню внутрішньої ситуації, встановлення маріонеткового уряду в такій країні з подальшим утягуванням дійсного ворога до наявної зони конфлікту. Задля реалізації поставленої мети в рамках ЗМК часто використовуються технології маніпулятивного характеру [7].

Загалом під «маніпулюванням» громадською думкою можливо розуміти систему способів ідеологічного й соціально-психологічного впливу з метою змінення мислення та поведінки людей усупереч їхнім інтересам.

Політичні маніпуляції визначають такі операції: впровадження в суспільну свідомість під виглядом об'єктивної інформації бажаного для певної групи змісту; вплив на загострені точки суспільної свідомості, які викликають страх, тривогу, ненависть тощо, реалізація скритих намірів, досягнення яких маніпулятор пов'язує з підтримкою суспільною думкою своєї позиції.

Для всякого маніпулювання характерна закритість, ілюзія, невидимий механізм, психологічний вплив на свідомість з метою формування тих або інших переконань або переваг. Загалом будь-яка маніпуляція свідомістю є продуктом інформаційного впливу [7]. Маніпулятор, надсилаючи людині повідомлення у вигляді текстів або поступків, надає такі знаки, щоб людина, вибудовуючи їх у певний контекст, змінила образ цього контексту у

своєму сприйнятті. Тобто, пов'язує текст або вчинок із реальністю, нав'язує таке їх тлумачення, щоб людське уявлення про дійсність було спотворено в бажаному для маніпулятора напрямі. У результаті це матиме вплив і на поведінку, причому суб'єкт буде впевнений, що діє в повній відповідності з власним бажанням. В основному методи маніпуляції використовуються в трьох основних сферах, а саме: ідеологічній (пропаганда), економічній (реклама) та соціальній (виховання, освіта). Маніпуляція як інструмент може реалізовуватись у рамках міжособистісної, групової й масової комунікації. А враховуючи основу стратегії гібридних війн, можемо констатувати, що маніпуляція масовою свідомістю й масовою поведінкою набуває особливого значення [7].

Свідомість людини є досить складним явищем. Людина у своїх рішеннях і діях завжди спирається на особистий світогляд. Тому програмування та керування свідомістю окремої людини й населення загалом можливі завдяки впливу на світогляд або взагалі його формуванню та моделюванню в необхідному напрямку. А враховуючи, що кожен індивід у своєму розвитку й існуванні певним чином залежить від оточуючої реальності із самого народження, зробити це для маніпулятора не дуже важко. Достатньо тільки створити формацію, в якій буде перебувати людина протягом свого життя, і надалі просто корегувати таку реальність задля досягнення результату [8].

Для успішного вирішення завдань і досягнення цілей маніпулятивного впливу на свідомість людини існують комунікативні засоби, які називають технологіями, методами, прийомами.

Варто вказати, що чим глибший рівень свідомості, тим більший його вплив на модель світу й поведінку людини. Зміна глибинного рівня тягне за собою перебудову всіх верхніх рівнів. Зміна верхніх рівнів може скорегувати глибинні рівні, але лише в частині, що не суперечить їхнім поточним станам. Чим більш глибокий рівень свідомості використовує маніпулятор, тим він є потужнішим та ефективним. Якщо використовувати такі прийоми на глибокому рівні, то обробка свідомості буде здійснюватись повільніше, але дієвіше [9].

В останні роки набули поширення для потреб впливу на масову свідомість розробки зі сфери психолінгвістики, сугестивної лінгвістики, нейролінгвістичного програмування, гіпнозу, психології сприйняття. Усі вони відрізняються високою ефективністю впливу та розраховані в основному на підсвідоме сприйняття.

Із певною пропорцією залучення психотехнологій активно використовується маніпуляція через управління інформаційними потоками або інформаційним середовищем. До прийомів контролю над інформаційними потоками насамперед потрібно зарахувати методи «фільтрації інформаційного

поток», «перешкода появі інформації», «інформаційного галасу» тощо. Сутність таких методів полягає в обмеженні доступу аудиторії до інформації, накладанні на основну інформацію багато різноманітних матеріалів зовсім іншого характеру, підміна фактів або викладення їх із недостовірною стороною тощо. Одним словом, завданням таких методів є порушення роботи інформаційного апарату конкурента всіма можливими засобами.

Масштабне використання будь-яких методик впливу на думки суспільства та населення можливе лише завдяки посередництву засобів масової комунікації, які, у свою чергу, поділяються на візуальні (друковані видання), аудіальні (радіо), аудіовізуальні (телебачення) та електронні (мережа – Інтернет). У кожного підвиду існують свої особливості реалізації технологій і прийомів маніпулювання [7].

ЗМІ як джерело суспільної думки мають беззаперечний інформаційний авторитет для людини й населення загалом. А тому нерідко впливові бізнесмени та політики намагаються так чи інакше впливати на ЗМІ у своїх інтересах.

Прикладом цього може слугувати факт належності в Україні чотирьох основних національних телевізійних каналів до потужних медіахолдингів, пов'язаних із впливовими бізнесменами та олігархами, такими як П. Порошенко, І. Коломойський, Д. Фірташ, С. Львович і т. д. Не винятком у цьому питанні є й Російська сторона, яка офіційно вважається агресором щодо України. Там ситуація виглядає дещо іншим чином, але не суттєво: телевізійні канали в результаті певного переділу сьогодні частково належать державі, олігархам (Абромовичу, Ковальчуку і т. д.) та Газпрому [10].

Отже, методи й засоби ведення гібридних війн не є новим винаходом. Лише об'єднання таких явищ, як «велика війна», «мала війна», «холодна війна» та «інформаційна війна», дають більш-менш чітке уявлення про сутність цього конфлікту. У результаті розвитку технологізації так склалося, що саме ЗМІ є найвпливовішим інструментом впливу на свідомість людини, а технології маніпуляцій розповсюджуються на маси саме завдяки цим засобам. Тому на озброєнні гібридних війн сьогодні знахо-

дяться всі можливі засоби масової комунікації, які часто сприяють маніпулюванню суспільством. Причиною цього є активна боротьба за думки та переконання як громадян країни-мішені, так і населення всього світу.

Реальна війна між наддержавами на геополітичному рівні ведеться на території третьої держави з використанням у своїх цілях населення останньої. Кінцевою метою обох сторін є встановлення повністю підконтрольного маріонеткового уряду в третій державі або можливої дестабілізації останньої для унеможливлення якісного функціонування такого уряду, що не відповідає інтересам агресорів. Як результат, можливе замороження конфлікту на невстановлений проміжок часу. При цьому активно використовується інформаційний фронт для висвітлення тих чи інших подій гібридної війни в необхідному для певної сторони світлі. Унаслідок гібридної агресії існує величезна вірогідність повної дестабілізації державних інститутів у країні-мішені, з втратами певної території або взагалі зникнення такої держави з політичної карти світу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Романюк А. Техніка «санітарного кордону» до радикальних партій у країнах Центрально-Східної Європи / А. Романюк, В. Литвин // *Studia Politologica Ucraino-Polona* («Українсько-польські політологічні студії»). – 2014. – № 4. – С. 130–144.
2. Albert G. Hatred is the cheapest fuel: political power, not economics, is behind rising Czech nationalism / G. Albert // *Roma Rights Journal*. – 2009. – Vol. 15. – No.1. – P. 23–33.
3. *Krajní pravice a krajní levice v ČR* / [M. Bastl, M. Mareš, J. Smolík, P. Vejvodová]. – Prague : Grada, 2011. – 288 s.
4. Cakl O. Czech Republic / O. Cakl, R. Wollmann // *Mudde C. Racist Extremism in Central and Eastern Europe* / Cas Mudde. – Routledge, 2005. – P. 30–57.
5. Cerqueirová A. *Republikáni : šokující odhalení* / A. Cerqueirová. – Unholy cathedral, 1999. – 165 s.
6. Charvát J. *Soucasny politicky extremismus a radikalismus* / J. Charvát. – Praha : Portal, 2007. – 184 s.
7. *Ceska spolecnost* / [J. Hartl, J. Juk, V. Haberlova]. – Praha : Management Press STEM, 1999. – 260 s.